

Gülərə ƏMİROVA *

AUDIOVİZUAL MEDİANIN YAZILI DİL ELEMENTLƏRİ: NORMATİV BAXIŞ

XÜLASƏ

Audiovizual media müasir informasiya cəmiyyətində dilin funksional və estetik təqdimatında mühüm rol oynayır. Televiziya, sosial media və reklam sahələrində istifadə olunan yazılı dil komponentləri — titrlər, qaçan sətirlər, alt yazılar — dilin normativliyini qorumaqla ictimai dil mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərir. Məqalədə alt yazıların texniki və linqvistik standartları, xüsusilə Fotios Karamitroqlou və ETSI tərəfindən irəli sürülən prinsiplər əsasında təhlil olunur. Azərbaycan televiziyyalarında nümayiş olunan alt yazı mətnlərindəki orfoqrafik norma pozuntuları dilin nümunəvi təqdimatına maneə yaradan amillər kimi qiymətləndirilir. Nəticə olaraq qeyd edilir ki, audiovizual medianın yazılı dil elementlərinin normativ vəziyyətinin elmi şəkildə öyrənilməsi və tənzimlənməsi Azərbaycan dilinin müasir informasiya məkanında düzgün və nümunəvi təqdimatı üçün zəruri amildir.

Açar sözlər: *audiovizual media, alt yazı, titr, televiziya dili, subtitrlərin texniki standartları*

Audiovizual media müasir informasiya cəmiyyətinin əsas sütunlarından birini təşkil edir. Səs və görüntünü birləşdirən bu kütləvi informasiya vasitəsi cəmiyyətin dil mədəniyyətinə güclü təsir göstərir.

Televiziya, internet, sosial media və reklam sahələrində geniş fəaliyyət göstərən audiovizual media dil vasitəsilə informasiyanın funksional və estetik cəhətdən ictimaiyyətə çatdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu platformalarda istifadə olunan yazılı dil elementləri — titrlər, ekran yazıları, qaçan sətirlər, xəbər başlıqları və reklam şüarları — dilin normalara uyğun istifadəsini tələb edir. Məhz bu cür yazılı komponentlər ictimai dil mədəniyyətinin inkişafında və yeni normaların formalaşmasında əsaslı rol oynayır.

Qeyd edilməlidir ki, audiovizual media yalnız informasiya ötürmək funksiyasını yerinə yetirmir, həm də dilin üslubi və ifadə xüsusiyyətlərinin formalaşmasına təsir göstərir. Audiovizual medianın əsas qollarından biri televiziya hesab olunur. Televiziya dilin ictimai məkanda normativ və funksional şəkildə istifadəsini formalaşdıran güclü platforma kimi çıxış edir. Müxtəlif kommunikativ vasitələrdən istifadə etməklə televiziya mətnin vizual təqdimatını səsə emosional

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Monitoring və linqvistik təhlil şöbəsi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Email: gulareamirova@yandex.ru

təsiri ilə eyni anda auditoriyaya çatdırır. Q.Məhərrəmlinin fikrincə, “hətta verilişin mövzusu (ictimai-siyasi, elmi) və janrı (xəbər, очерк, reportaj) belə ekrandakı nitqin quruluşuna təsir edə bilər” [Məhərrəmli: 2022]. Xüsusilə xəbər proqramları, ictimai-siyasi və maarifləndirici verilişlər dilin rəsmi, neytral və nümunəvi formasının geniş auditoriyaya çatdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu proqramlar yalnız görüntü və səs vasitəsilə deyil, eyni zamanda yazılı mətnlər – yəni altı yazılar vasitəsilə də təqdim olunur. “Altı yazı” sözü ingilis dilindəki “subtitle” sözündən törəmədir. Latın mənşəli “subtitle” sözü “sub” (“altında, aşağı”) və “title” (“başlıq”) elementlərindən yaranmışdır [6]. Altı yazı şifahi nitqin yazılı ekvivalenti olaraq, vizual media məhsullarında (film, televiziya verilişi, video və s.) ekranda təqdim edilən mətn formatlı məlumatdır.

Şifahi nitqin yazılı formada təqdimatını təmin edən əsas vasitə olan altı yazının funksiyası yalnız nitqin vizual şəkildə kodlaşdırılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, informasiya məzmununun auditoriyaya anlaşıqlı və strukturlaşdırılmış formada çatdırılmasına xidmət edir. Televiziya yayımında istifadə olunan altı yazılar dilçilik prinsipləri əsasında sistemləşdirildikdə, bu, media dilinin elmi təhlili, dil planlaşdırılması və monitorinqi üçün mühüm metodoloji baza yaradır.

Altı yazılar həm informasiyanın strukturlaşdırılmasına, həm də dilin normativliyinin və üslubi əhəngdarlığının qorunmasına xidmət edir. Bu baxımdan, audiovizual mediada dilin düzgün tətbiqi və normativ istifadəsi cəmiyyətin mədəni inkişafı üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Altı yazıların funksional yükü yalnız informativ komponentlə məhdudlaşmır; onlar həm də interpretativ və ekspressiv funksiyaları yerinə yetirirlər. Məsələn, xəbər proqramlarında altı yazılar faktların dəqiq və qısa şəkildə təqdimatına yönəlir. Bədii və əyləncəli verilişlərdə isə onlar emosional təsiri gücləndirmək, personajların nitqini vizuallaşdırmaq və kontekstual anlamı genişləndirmək məqsədi daşıyır.

Televiziya kanallarında yayımlanan müxtəlif verilişlərin məzmun və janr xüsusiyyətləri altı yazıların lingvistik və struktur quruluşuna birbaşa təsir göstərir. Məsələn, xəbər proqramlarında, maarifləndirici verilişlərdə və sənədli filmlərdə terminoloji leksika və rəsmi üslub üstünlük təşkil edir. Əyləncəli proqramlarda isə danışiq dili elementləri, dialektlər və ekspressiv ifadələr daha geniş şəkildə istifadə olunur.

Altı yazı vizual media mətninin yazılı komponenti olaraq bir neçə əsas elementdən ibarətdir. Bu elementlər həm texniki, həm də lingvistik baxımdan müəyyən standartlara əsaslanır. Bu komponentlərin hazırlanmasında beynəlxalq təcrübədə formalaşmış standartlar mühüm rol oynayır. Britaniyalı tədqiqatçı Fotios Karamitroqlou televiziyalarda subtitrl kodunun tətbiqi ilə bağlı bir sıra qaydalar təklif etmişdir: 1. Altı yazı mətni video ardıcılığına mane olmamaq üçün ekranın aşağı hissəsində yerləşdirilməlidir. 2. Ekranda eyni vaxtda görünən sətirlərin maksimum sayı ikidir. 3. Subtitrlərin hər bir sətiri 35 çap simvolundan (7-8 söz) çox olmamalıdır. 4. Altı yazıların rəngi südlü ağıdır. 5. 14-16 sözdən ibarət subtitrlər

ekranda 6 saniyə qalmalıdır ki, bu da 14-65 yaş arası tamaşaçıların orta oxu sürəti (dəqiqədə 150-180 söz) ilə bağlıdır. Subtitrlər uşaqlar üçün yaradılıbsa, subtitrlərin görünmə vaxtı artırılmalıdır. 6. 7-8 sözdən ibarət subtitrlər ekranda təxminən 3,5 saniyə qalmalıdır. 7. Bir sözdən ibarət altıyazılar ekranda 1,5 saniyə ərzində görünməlidir. Daha qısa görünmə müddəti insan gözü tərəfindən bir anlıq parıltı kimi qəbul ediləcək. 8. Subtitrlər hər bir audio ifadəyə uyğun olmalıdır [Karamitroqlou].

Qeyd etmək lazımdır ki, F.Karamitroqlou tərəfindən irəli sürülən prinsiplər subtitr sisteminin texniki parametrlərinin formalaşmasında mühüm metodoloji baza rolunu oynayır. Onun təklifləri, xüsusilə altıyazıların ekran üzərində yerləşməsi, sətir sayı, simvol miqdarı, görünmə müddəti və rəng seçimi ilə bağlı tövsiyələri sonrakı dövrlərdə bir sıra yayım platformaları və media qurumları tərəfindən praktikada tətbiq olunmuş və geniş istinad edilən çərçivəyə çevrilmişdir. Bu yanaşma subtitr sisteminin vizual qavrayışa uyğunlaşdırılması məqsədilə hazırlanmış beynəlxalq texniki standartların — o cümlədən ETSI EN 300 743, FCC Closed Captioning və DCMP Captioning Key kimi sənədlərin — formalaşmasında nəzərə alınmışdır. Subtitr sisteminin texniki parametrləri artıq qlobal səviyyədə tənzimlənən və vahid prinsiplərə əsaslanan bir sahəyə çevrilmişdir. Bu yanaşma, həm Karamitroqloun təklif etdiyi metodoloji çərçivəyə, həm də ETSI tərəfindən hazırlanmış EN 300 743 standartına istinad edir. ETSI sənədində subtitrlərin rəqəmsal yayımda kodlaşdırılması, ekran üzərində yerləşdirilməsi, rəng və format parametrləri texniki əsaslarla müəyyənləşdirilmişdir [7]

Göründüyü kimi, altıyazıların texniki parametrləri beynəlxalq səviyyədə müəyyən edilmiş və vizual qavrayış imkanlarına uyğunlaşdırılmışdır. Lakin bu texniki göstəricilər altıyazının yalnız formaca təqdimatını tənzimləyir. Altıyazıların məzmunu isə dilin normativliyi, qrammatik düzgünlük, leksik seçim və üslubi uyğunluq kimi məsələlərlə birbaşa bağlıdır. Məhz bu səbəbdən, texniki baxımdan düzgün təqdim olunan altıyazıların dilçilik aspektdən təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki yazılı dil komponenti kimi altıyazılar geniş auditoriyaya yönəlmiş nümunəvi dil təqdimatının əsas daşıyıcılarından biridir.

Bu baxımdan Azərbaycan televiziyyalarında yayımlanan altıyazıların dil normalarına uyğunluğu, ictimai dil mədəniyyətinə təsiri və normativ nəzarət mexanizmləri ayrıca araşdırma predmetinə çevrilməlidir. Çünki texniki baxımdan düzgün təqdim olunan altıyazı, əgər dil baxımından qüsurludursa, informasiya ötürmə funksiyasını tam yerinə yetirə bilmir, üstəlik dilin nümunəvi təqdimatına zərər vurur.

Təhlillər göstərir ki, altıyazılarda ədəbi dilin daha çox orfoqrafik normaları pozulur:

“Misra – misra, sətir – sətir açılan şair dünyası”

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində mürəkkəb sözlərin bir qismi eyni sözün təkrarı ilə yaranır və onların arasında defis işarəsi qoyulur. Nümunədəki “misra” və “sətir” sözlərinin təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sözlər də bu qəbildəndir. Titrdə

həmin sözlərin arasında tire işarəsinin qoyulması tirenin işlənmə texnikasını, yəni bu işarədən əvvəl və sonra ara məsafənin saxlanması tələbinin gözlənilməsi normativ pozuntu sayılır və yazılı dilin nümunəvi təqdimatına xələl gətirir. Belə ki, cümlədə fərqləndirici, aydınlaşdırıcı funksiyaları yerinə yetirən tire işarəsindən əsasən ümumiləşdirici sözlə onun məzmununu açan sözlər arasında, müəllif nitqi ilə özgə nitqin fərqləndirilməsi və mətn arasına daxil olan cümlələrin mətndən ayrılması prosesində istifadə olunur.

Titrlərdə yol verilən digər səhvlər mürəkkəb sözlərin yazılışı ilə bağlıdır:

“Tələbələrin **təcrübə keçmə** qaydalarında yeniliklər edilib_”

“Olimpiya oyunları müddətində Paris metrosunda **gediş haqqı** artırılacaq_”

Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində xüsusi rola malik olan mürəkkəb sözlər orfoqrafiya normalarına əsasən, üç cür yazılır: bitişik, ayrı və defislə [1]. Nümunələrdə iki sözün birləşməsindən əmələ gələn və bir vurğu ilə tələffüz olunan mürəkkəb sözlərin tərkib hissələrinin ayrı yazılması norma pozuntusuna səbəb olmuşdur. Həmin sözlər ayrı deyil, bitişik yazılmalı idi: **təcrübəkeçmə, gedişhaqqı**.

Telekanallarda nümayiş etdirilən titr mətnlərində orfoqrafiyanın predmeti sayılan defis işarəsi ilə sintaksisin predmeti olan tire işarəsi düzgün ayırd edilmir, bu qrafik vasitələrin işlənmə məqamları qarışdırılır. Zahirən bir-birinə çox oxşayan bu iki işarə, əslində olduqca fərqli orfoqrafik və qrammatik funksiyalara malikdir:

“Prezident: **Azərbaycan-Türkiyə** strateji müttəfiqliyi birgə səylərlə inkişaf edəcək və möhkəmlənəcək_”.

“Azərbaycanda ilk dəfə **Xankəndi - Bakı ultra marafonu** start götürüb_”

“**Bakı-Quba** yolunda yeni yerüstü piyada keçidi tikilir_”

Qeyd edilməlidir ki, ümumilikdə 20-dən çox işlənmə məqamı olan defis işarəsi yaxın və əks mənalı sözlərin iştirakı ilə yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışında (*açıq-aydın, od-alov, oxu-yazı, sevinc-kədər, səhər-axşam*), eyni sözün təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sözlərin yazılışında (*acı-acı, maddə-maddə, növ-növ, rəng-rəng*), eyni nidanın təkrarından əmələ gələn mürəkkəb nidaların yazılışında (*bəh-bəh, ah-ah, vay-vay*), tərkibində art-, eks-, əks-, kontr-, qeyri-, ober-, veb-, vitse- morfemləri olan mürəkkəb sözlərin yazılışında (*art-obyekt, eks-prezident, əks-səda, kontr-admiral, qeyri-adi, qeyri-iradi, ober-leytenant, veb-dizayner, veb-səhifə, vitse-admiral*), izafət birləşmələrinin yazılışında (*həddi-büluğ, külli-ələm, külli-ixtiyar, nöqteyi-nəzər, tərcümeyi-hal, tərz-i-hərəkət*), mürəkkəb coğrafi sözlərin yazılışında (*cənub-qərb, şərq-qərb, şimal-şərq*) və s.-də istifadə olunur. Cümlədə fərqləndirici, aydınlaşdırıcı funksiyaları yerinə yetirən tire işarəsindən isə əsasən ümumiləşdirici sözlə onun məzmununu açan sözlər arasında, vasitəsiz nitqdə müəllif nitqi ilə özgə nitqin fərqləndirilməsində, mətn arasına girən cümlələrin mətndən ayrılmasında istifadə olunur. Tire işarəsi cümlə üzvləri ilə onların əlavələri arasında, məkan və zaman anlayışlarını ifadə edən başlanğıc və

bitmə nöqtələri arasında qoyulur. Eyni zamanda, müəyyən münasibətlərin və ortaqlıq məzmununun ifadəsində də tire işlədilir” [3,4]

İlk nümunədə fərqləndirilmiş xüsusi isimlər (Türkiyə, Azərbaycan) dövlətlər arasındakı siyasi münasibətləri əks etdirdiyi üçün onların arasında aralarında defis deyil, tire qoyulmalı idi. Digər nümunələrdəki “Xankəndi”, “Bakı”, “Quba” sözləri müəyyən bir məsafənin başlanğıc və bitmə nöqtələrini bildirən məkan məzmunu ifadə etdiklərinə görə onların arasında defis (-) yox, tire (–) işarəsi qoyulmalı idi.

Titrlər və qaçan sətirlərdə, eyni zamanda defislə yazılan mürəkkəb sözlərin yazılışında da yanlışlıqlara yol verilir:

“Ötən il **yol nəqliyyat** hadisələri nəticəsində 862 nəfər ölüb, 1367 nəfər yaralanıb_”

“Onun yaradıcılığında “Şur”, “Segah” muğam dəsgahları, “Arazbarı”, “Qarabağ şikəstəsi” **zərbi muğamları** xüsusi yer tutur_”

Nümunələrdə fərqləndirilmiş mürəkkəb sözlərin tərkib hissələrinin ayrı yazılması norma pozuntusudur. Belə ki, həmin leksik vahidlər defislə fərqləndirilməli idi: **yol-nəqliyyat, zərbi-muğamları**.

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, bir çox hallarda titrlər və qaçan sətirlərdə sual (“*Nəqliyyat vasitələrinin utilizasiyası necə həyata keçirilir?*”; *Polşa – Ukrayna sərhədi bağlanacaq?*) və nida cümlələrində (“*Bu, çox çətin bir gündür!*” – *deyəcəklər*”; “*Bu zaman Nuh: “Mən məğlub oldum, yardım et!” – deyər Rəbbinə yalvarmışdı*”) müvafiq durğu işarələri qoyulduğu halda bitmiş fikri ifadə edən nəqli cümlələrin sonunda nöqtə işarəsi qoyulmur. Bu da dilimizin orfoqrafik normasının pozulmasına səbəb olur.

Aparılan təhlillər göstərir ki, audiovizual medianın yazılı komponentləri – titrlər, qaçan sətirlər və digər ekran yazıları dil qaydalarının kütləvi şəkildə mənimsənilməsində mühüm funksional yük daşımaqla dilin struktur bütövlüyünə və normativliyinə birbaşa təsir göstərir. Çünki burada yol verilən səhvlər yalnız lokal xarakterli texniki qüsurlar deyil, həm də **dilin ictimai məkanda nümunəvi təqdimatına zərər vuran amillərdəndir**. Audiovizual media geniş auditoriyaya yönəldiyi üçün burada təqdim olunan yazılı mətnlər (*altıyazı, titrlər, xəbərlər başlıqları*) **dil mədəniyyətinin formalaşmasında və yayılmasında əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir**. Nəticə olaraq qeyd edilməlidir ki, audiovizual medianın yazılı dil elementlərinin normativ vəziyyətinin öyrənilməsi və tənzimlənməsi Azərbaycan dilinin müasir informasiya məkanında düzgün və nümunəvi şəkildə təqdimatı üçün zəruri elmi və praktik istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan dilinin Orfoqrafiya normaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 16.04.2019-cu il tarixli 174 №-li qərarı
2. Məhərrəmli Q. Televiziya dili: spesifikasiya: funksiya və struktur. Bakı, Elm, 2022 304 s.
3. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 422 s.;
4. Budaqova Z. Azərbaycan dilində durğu işarələri. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1977, 87 s.
5. Origin and history of subtitle – <https://www.etymonline.com/word/subtitle>
6. Fotios Karamitroglou. A Proposed Set of Subtitling Standards in Europe – <https://translationjournal.net/journal/04stndrd.htm>
7. Digital Video Broadcasting (DVB) Subtitling systems. ETSI. (2018). *Digital Video Broadcasting (DVB); Subtitling systems*. ETSI EN 300 743 V1.6.1. p. 30-33; 56; 63-65) (https://www.etsi.org/deliver/etsi_en/300700_300799/300743/01.06.01_20/en_300743v010601a.pdf)

WRITTEN LANGUAGE ELEMENTS OF AUDIOVISUAL MEDIA: A NORMATIVE PERSPECTIVE

SUMMARY

Audiovisual media plays a significant role in the functional and aesthetic representation of language in the modern information society. Written language components used in television, social media, and advertising — such as captions, scrolling texts, and subtitles — influence the formation of public language culture by maintaining linguistic norms. The article analyzes the technical and linguistic standards of subtitles, particularly based on the principles proposed by Fotios Karamitroglou and ETSI. Orthographic norm violations observed in the subtitle texts of Azerbaijani television broadcasts are evaluated as factors hindering the exemplary presentation of the language. The study concludes that the scientific examination and regulation of the normative state of written language elements in audiovisual media are essential for the accurate and exemplary representation of the Azerbaijani language in the modern information space.

Keywords: *audiovisual media, subtitle, television language, technical standards of subtitling*

ПИСЬМЕННЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ МЕДИА: НОРМАТИВНЫЙ ВЗГЛЯД

РЕЗЮМЕ

Аудиовизуальные медиа играют важную роль в функциональном и эстетическом представлении языка в современном информационном обществе. Письменные языковые компоненты, используемые в телевидении, социальных сетях и рекламе — титры, бегущие строки, субтитры — оказывают влияние на формирование общественной языковой культуры, обеспечивая сохранение языковых норм. В статье анализируются технические и лингвистические стандарты субтитров, основанные, в частности, на принципах, предложенных Фотиосом Карамитроглу и ETSI. Орфографические нарушения, зафиксированные в субтитрах азербайджанских телеканалов, рассматриваются как факторы, препятствующие образцовому представлению языка. В заключение отмечается, что научное исследование и регулирование нормативного состояния письменных языковых элементов аудиовизуальных медиа являются необходимыми условиями для правильного и образцового представления азербайджанского языка в современном информационном пространстве.

Ключевые слова: аудиовизуальные медиа, субтитры, титры, язык телевидения, технические стандарты субтитров